

Budapestről betűkben és bitekben

Áttekintés a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár Budapest Gyűjteményének kiadványairól

A fővárosi könyvtára idén száz éves. A jubileumi esztendő jó alkalom arra is, hogy a Budapest Gyűjtemény – a szintén jubiláló, kilencven éves helytörténeti gyűjtemény – kiadványait számba vegyük.

Gyűjteményünk helytörténeti kiadványait műfajok szerinti csoportosításban mutatom be. Nem térek ki minden műre, hisz korábban Berza László¹ és Csomor Tibor² már behatóan elemezték az itt folyó feldolgozó munkát és a kiadványokat is. Ezek teljes listája az 1981-ben megjelent *Intézményi adattárak* könyvtárakról szóló kötetében³ megtalálható, letölthető szövegfájlként pedig könyvtárunk honlapján tekinthető meg⁴. Nem mutatom be a munkatársaink által Budapest történetéről frott cikkeket illetve tanulmányokat sem – kivéve azokat, amelyek a könyvtár kiadásában önálló kötetként jelentek meg –, nem lehet céloom a gyűjteményhez kapcsolódó publikációs tevékenység teljes körű áttekintése. A kollégáink által szerkesztett és külső kiadónál megjelent művek közül is csak azokat veszem számba, melyeknek anyaga zömmel a Budapest Gyűjtemény állományához kapcsolható. Közel kilencven év terméséből tehát elsősorban a módszertanilag példaértékű, ma is használatos műveket emelem ki, a ránk váró konkrét feladatokon túl pedig elsősorban továbbhaladási lehetőségeket, irányokat vázolok fel.

A Budapest Gyűjtemény kiadványai műfajilag eléggé széles skálán mozognak. Legnagyobb számban természetesen bibliográfiák készültek, szám szerint ötvenöt kötet jelent meg. Az állományunk különösen értékes kincseiből készült hasonmás- és forráskiadványok, valamint kisnyomatványokból és plakátokból összeállított válogatások száma húsz. A harmadik csoportot – szöveggyűjtemények, irodalmi válogatások – nyolc mű alkotja. Szintén nyolc, korabeli forrásokkal, dokumentumokkal, várostörténeti írásokkal ellátott fotó-, valamint képes album jelent meg az évek során. A kiállítási katalógusok és hozzájuk kapcsolódó képes kiadványok száma hat. Ezt követi öt adattár, lexikon; a sort a tanulmánykötetek, illetve a konferenciákhoz kapcsolódó kiadványok négy köteté zárja. A gyűjtemény által kiadott művek legnagyobb része természetesen nyomtatott formában jelent meg, ám az utóbbi években számos CD-ROM-on, interneten hozzáférhető adatbázis, szövegfájlként letölthető bibliográfia⁵ is készült.

I. Bibliográfiai kiadványok

A Budapest Gyűjtemény a kezdetektől élen járt a várostörténeti kutatásokat segítő bibliográfiák összeállításában. A gyűjtemény első vezetője, Kelényi B. Ottó

a bibliográfus feladatát ma is érvényes módon a következőkben határozta meg: „A várostörténeti vonatkozású irodalom nagy része szélesebb tárgyú monográfiákban, kisnyomtatványokban, folyóiratokban és hírlapokban lévén, csak hosszabb technikai munka árán tárható fel. Fontos feladata a kutatás technikai részének megkönnyítése és a különböző szövegekben szétszórt adatok repertoriális feldolgozása”⁶

A gyűjtemény által kiadott első bibliográfia Kelényi B. Ottó szerkesztésében 1929-ben, az 1848–49-es forradalom és szabadságharc 80. évfordulójára jelent meg. A következő évtizedekben az ő irányításával folytatták a bibliográfiai sorozat megjelenítését egy-egy témára, időszakra vagy földrajzi helyre szűkített válogatás közreadásával. A bibliográfiák mindegyikét egy-egy tanulmány vezeti be. A téma irodalmát nem csupán gyűjteményünk anyagának feldolgozásával, hanem további közgyűjtemények, sőt némely esetben külföldi szakirodalom felhasználásával gyűjtötték össze. Szerkeztük világos, a tételek annotálása részletes, tipográfiajuk példamutató volt.

Az 1954-ben munkatársi gárdájában is megerősített, újra önállóvá vált gyűjtemény a korábbiaknál nagyobb ütemben kezdte meg a város 1950 előtti történetével kapcsolatos nyomtatott dokumentumok, kéziratok feltárását.⁷ Ekkor a Budapest Gyűjtemény könyv-, időszaki kiadvány- és térképállományának teljes feldolgozásán túl más közgyűjtemények anyagát is számba vették. E már-már heroikus munka eredményeként 1967 és 1974 között jelent meg a hat kötetből álló, közel százezer tételt tartalmazó *Budapest története a kezdetektől 1950-ig* című monumentális bibliográfia, melyet a szakma és a sajtó is nagy lelkesedéssel fogadott. A mutatóval immár teljessé vált „hétkötetes” bibliográfia ma is alapvető eszköze a mindennapos tájékoztató munkánknak, és nem kerülhető meg Budapest 1950 előtti történetének kutatásában.

Az 1970-es végén, 1980-as évek elején a bibliográfiai munka célja a Budapest Gyűjtemény állományának teljes feltárása volt. Ma már látható, hogy ez a feltárás indokolatlanul részletező módon folyt, az egyes kötetek terjedelme ennek következtében arányaiban jóval túlhaladta a hétkötetes bibliográfiaét is. Némileg megváltozott koncepció eredményeképpen az ezt követő években (1984–1990 között) készült kurrens bibliográfiák két kötete már válogatott formában, több év anyagát tartalmazó kötetekben jelent meg.

Mindenképpen meg kell emlékeznünk a hetvenes évek végén megjelent tematikus bibliográfiai sorozatról, a Csomor Tibor szerkesztette *Budapesti füzetekről*. Kötetei aktuális témakörökben (agglomeráció, közlekedés, környezetvédelem, iparfejlesztés) kínáltak válogatott irodalmat. A szelektálás és az analizálás, annotálás módszereit tekintve ezek a gyors tájékoztatást szolgáló bibliográfiák jó segédletnek bizonyultak.

A számítógépes feldolgozás 1992-ben indult a TexTar adatbázis-kezelő program helyi igényekhez alakított verziójával. Ez a gyors és differenciált visszakeresési lehetőséget nyújtó adatrögzítő program hatalmas előrelépést jelentett. A kurrens adatbázisban már a bibliográfiai rekordok minden lényeges adatalemére keresni lehetett, a szokásos logikai operátorok és szűrők segítségével kombináltan is. A különféle tárgyszótipusokat külön indexfájlok tárolták, külön kereséseket indíthatunk a szaktárgyszavak, illetve a művekben tárgyalt személyek, testületek, objektumok, földrajzi helyek listáiról. A tételeket általános témakörökbe is besoroltuk, és

tárgyidő és időintervallum szerint is mutatóztuk. A tárgyszórendszer ellenőrzött, a nevek egységesítettek, szabványosak. A szinonimák, kvázi-szinonimák, névváltozatok között „lásd”-típusú, a névváltozások között „lásd még”-típusú utalásokat hoztunk létre. Az adatbázist az adott időszak fontosabb budapesti eseményeinek és a különféle tárgyszavak között létesített összefüggéseknek, relációs kapcsolatoknak (mi hol található, ki, mikor építette) a „lexikona” egészítette ki.

Az 1950 és 1980 között megjelent monográfiákban, gyűjteményes kötetekben, folyóiratokban, évkönyvekben megjelent Budapestre vonatkozó cikkek és tanulmányok közel harmincezer tételes cédulaanyagát pályázati támogatással a '90-es évek végére sikerült ugyancsak TexTar alapú adatbázisban rögzítenünk. 2000-ben az Arcanum Adatbázis Kft. közreműködésével CD-ROM-on tettük közzé ennek a bibliográfiai gyűjtésnek az eredményét a Wactris for WEB nevű program alkalmazásával⁸. Egy év múlva a korábbi, nyomtatott bibliográfiáink (1981–1983) válogatott tételeivel kibővített anyag a könyvtár adatbázisait tartalmazó CD-ROM-on is megjelent. Napjainkban folyamatosan bővítjük a nyolcvanas évek válogatott tételeivel. Az adatbázis 2004-től a könyvtár honlapján is elérhető.⁹

Ikonográfia és digitális várostörténeti képarcívum

A várossal kapcsolatos képi ábrázolások cédulaanyagát (amely eredetileg a szöveges bibliográfiák mellékterméke volt) a gyűjtemény munkatársai több évtizeden át használták az olvasószolgálati munkában. A vizuális dokumentumok iránti megnövekedett érdeklődés azonban egyre sürgette a *Budapest története képekben 1493–1980* című képbibliográfia megjelentetését. A cédulaanyag szerkesztése, ellenőrzése és a hiányok pótlása 1975-ben indult, az elkészült két kötet azonban csak 1983-ban, a Fővárosi Tanács anyagi támogatásával jelenhetett meg. A további kötetek megjelentetése a költségek emelkedése miatt megakadt, csupán öt év elteltével adhattuk közre az ikonográfia folytatását öt füzetben, s végül a mutatókötetet 1994-ben. A közel százezer tételes, nyomtatott bibliográfia és kiegészítő cédulakatalógus (a budapesti események leelőhelyeit tartalmazó közel 25 ezer tétel kézirat maradt!) ma is hasznos információs segédlet.

Az ikonográfia korszerű folytatása a digitális várostörténeti képarcívum, mely egy rendszerben tárolja az eredeti (fotóarchívumi) és a kiadványokban megjelent képek szöveges adatait, és a rekordokhoz kapcsolatosan tartalmazza az ábrázolások digitalizált változatait is. A képi adatbázis építéskor két dokumentumforrásból merítettünk: a mintegy 120 ezer képet tartalmazó fotótárunkból és az imént említett képkatalógusból. A számítógépes képarcívum továbbfejlesztésétől egyfelől informatikai előnyöket várunk, másfelől a dokumentumok megővéséről is gondoskodni kívánunk. A feldolgozást a leggyakrabban keresett, századfordulón készült archívumi fotók és a korabeli mappákban megjelent sokszorosított fényképek leírásával kezdtük meg. E képek többé-kevésbé azonosítottak voltak ugyan, de csak legszembevetőbb motívumaik szerint. A mechanikus adatrögzítés mellett tehát alapos adatkutatót is végzünk. Így nemcsak megbízhatóbb szöveges információk kerültek a képek mellé, hanem lényegesen javult a visszakereshetőség is. Hátszám-pontosságig meghatároztuk a képeken látható épületeket, megadtuk az építészek és más közreműködők nevét, szűk időintervallumokra csökkentve következtettük ki a felvétel időpontját. A rekordok egyebek közt tartalmazzák az egységesített szerzőségi és címadatokat, a kép tárgyának leírását, a műfaji, téma-

köri besorolást, a szaktárgyszavakat, az ábrázolt személyek, földrajzi helyek, intézmények, objektumok egységesített neveit, a készítési és a tárgyidőt, a kapcsolódó publikációra vagy más körülményre vonatkozó egyéb szöveges adatokat. Rögzítjük továbbá az egyes példányváltozatok saját címadatait, a példány technikai jellemzőit (fotótechnika, eredetiség, színesség, méret, fizikai állapot stb.), valamint a nyilvántartási és egyéb adminisztratív adatokat (raktári jelzet, ideiglenes hely, leltári szám, beszerzési adatok, jogi helyzet, jogtulajdonos, többes példányok, reprodukciók stb.). Ha a hordozó könyv vagy időszaki kiadvány, akkor hagyományos könyvtári bibliográfiai rekord kapcsolódik a példány leírásához. A leírás formájában a könyvtári szabványokat és a nemzetközi ajánlásokat követjük.

Eddig kétezer-hatszáz kép tartalmi és példányleírását (ötezer-kétszáz rekordot) és mintegy ötezer képfájl rögzítettük. A képekről archiválás céljából 20–30 Mb nagyságú RGB másolatok készülnek TIF-formátumban, a helyi és a webszolgáltatásra pedig kisebb, JPG-formátumú variánsokat állítunk elő. Ma már ez az adatbázis is elérhető a könyvtár honlapjáról.

II. Forrás- és hasonmás kiadványok

A gyűjtemény ritkabecsű régi dokumentumait tették könnyen hozzáférhetővé a különböző forrás- és hasonmás kiadványok. Kiemelkedő vállalkozás volt a Bél Mátyás latin nyelvű műveinek pest-budai fejezeteiből készült kötetek modern fordításban, kétnyelvű szöveggel és magyarázó jegyzetekkel ellátott kiadása a *Fejezetek Budapest múltjából* sorozatban. A gyűjtemény néhány ritkaságnak számító, XV–XVI. századi nyomtatványának, régi naptáraknak, Mezősy László, '48-as honvédtiszt kéziratosa leveleinek, Max Paur Félix reformkorból fennmaradt, gyűjteményünkben „hártyalapokon” őrzött rajzainak, egy ismeretlen angol utazó 1686-os beszámolójának faksimile kiadásai folytatták a sort. Megjelentetésüket álmányvédelmi okokon kívül elsősorban ritkaságuk indokolta.

A hasonmás kiadványok sorát napjainkban inkább a gyakran használt adattárak számítógépes változatai folytatják. Digitalizálásukat sürgette, hogy közülük számos mű, így például a budapesti cím- és lakjegyzékek kötetei a gyakori használat miatt végső pusztulás előtti állapotba kerültek. E fontos kiadványsorozat 1900-as kötetének névtára Budapest Főváros Levéltárával közösen megkezdett projekt keretében készült el digitalizált formában, és adatbázis-változata hozzáférhető az interneten. Vályi András *Magyarországnak leírása* (Buda, 1796–1799) és Fényes Elek *Magyarország geográfiai szótára* (Pest, 1851) ugyancsak a gyakran olvasott történeti művek közé tartozik. Az Arcanum Adatbázis Kft. által elkészített digitális szöveg webadatbázis-szolgáltatás keretében és html-változatban is megtalálható honlapunkon és DVD-lemezen is hozzáférhető.

III. Irodalmi válogatások

Kiadványaink sorában külön sorozatot alkotnak a nagy írók budapesti vonatkozású műveiből készült szöveggyűjtemények, válogatások. Létrejöttük, megjelenésük irodalomszerető és -értő munkatársaink lelkesedését dicsérte. Milyen volt

Budapest ábrázolása a 18. században, valamint Jókai, Arany, Ady és Krúdy műveiben, mi jellemezte a kiválasztott művész Budapesthez kötődését – ezt próbálta rekonstruálni a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár tanulmányok sorozatában megjelent öt kötet. Sajnos, a későbbi évek feldolgozó munkájában a dokumentatív műfajokkal szemben egyre inkább háttérbe szorult a szépirodalmi alkotások analitikus feltárása. A legfontosabb Budapestet ábrázoló irodalmi művek ma is gyűjteményünk részét képezik. Terveink között szerepel, hogy Budapest az irodalomban (munka)címmel e régóta elhanyagolt tevékenységet megújított formában eleve- nítsük fel.

IV. Képes kiadványok

A gyűjtemény gazdag könyv- és folyóirat-állománya, fotó-, plakát- és kisnyomtatvány-gyűjteménye számos (és nem kizárólag) helytörténeti kutatásnál szolgált kincsesbányaként. Az itt őrzött gazdag forrás- és illusztrációs anyag segítségével számos jeles kiadvány, film, tanulmány készült.

1995-ben Faragó Éva szerkesztésében jelent meg *A reformkori Pest-Buda* című gazdagon illusztrált, színes album, amely metszetek, festmények, litográfiák és korabeli irodalmi idézetek (Jókai, Széchenyi, Wesselényi, Nagy Ignác) segítségével mutatja be a város XIX. század eleji képét, mindennapjait.

Budapest környéki települések 1950 (Nagy-Budapest létrejötte) előtti életét, lakóit mutatja be fotók, képeslapok és idézetek, hangulatos szemelvények segítségével Fodor Béla és Horváth Tamás *A másik Budapest* című könyve. A mai külvárosokat bemutató kötet több fővárosi helytörténeti gyűjtemény anyagának felhasználásával készült. Ugyancsak Fodor Béla állította össze a Herminamező Polgári Kör kiadásában megjelent a *Hősök tere: képes történelem* című albumot is.

Sándor P. Tibor és Kincses Károly közös könyve a *Fotó – város – történet*, amelyhez szintén kapcsolódott kiállítás, a főváros egyesítésnek 125. évfordulójára, 1998-ban jelent meg. A magyar fotótörténet félszáz jeles mesterének Budapestet dokumentáló fotói láthatók a kötetben. A képek mellett a fényképezsokről szóló esszéisztikus életrajzi írások és a képeken látható várostájakhoz, eseményekhez kötődő várostörténeti publicisztikák olvashatók.

A sort Karner Katalin és Csapó Katalin a közelmúltban megjelent és e folyóirat hasábjain 2004 áprilisában bemutatott *Reklámélet Pest-Budán és Budapesten 1845–1945* című reklám- és várostörténeti képes albuma zárja. Az utóbbi néhány mű mindegyike jól példázza a más intézményekkel való sikeres együttműködést, a múzeumi és könyvtári archívumok anyaga közös hasznosításának létjogosultságát.

V. Kiállítási katalógusok

A Budapest Gyűjtemény számos kiállításon mutatta be egy-egy városrész, történelmi korszak, esemény vagy intézmény történetét. A tárlatok eleinte a nagy történelmi évfordulókra készültek. Az elsőt 1936-ban, Buda visszavívásának évfordulóján rendezték. Néhány cím az utóbbi évek kiemelkedő tárlataiból: *Rikkancs*

a hirdetőoszlopon (1993), *Budapest fürdőváros* (1993), *A pesti mozi száz éve* (1995), *Kísérleti lakótelep. A hatvanas évek Budapestje sajtófotókon* (1997), *Hitélet Pest-Budán* (2001), *Eladó e táj* (2003), *Pest-budai vigasságok* (2003), *Mándy mozi* (2003), *100 éves a főváros könyvtára* (2004).

A régi kiállítások képeit, hangulatát csak emlékezetünk idézheti fel. Napjaink rendezvényeiről már honlapunkon is tudomást szerezhetnek az érdeklődők, egyes kiállításaink teljes anyaga is megtekinthető a weben. Katalógus a *Budapester Donau-panoramen in historischen Photographien – Dunai városképek történeti fotókon* című, Bécsben bemutatott fotókiállításához (német nyelven), illetve a *Vendégváros Budapest: a fővárosi vendéglátás és idegenforgalom a városfejlődés tükrében: 1873–1930*, a Magyar Kereskedelmi és Vendéglátóipari Múzeummal közösen rendezett kiállításához készült magyar, német és angol nyelven. 1996-ban jelent meg a Susan Zimmermann és Sándor P. Tibor *Gyermeksorsok és gyermekvédelem Budapesten, a Monarchia idején* című kiállításához készített katalógus, amely a bemutatott képi forrásokkal és a közölt tanulmánnyal a szociálpolitikai oktatás számára máig hasznos segédlet lett. Kuriózum az élcslapokból gyűjtött, karikatúrákban elbeszélte várostörténeti kiállítás kibővített anyagából 1998-ban megjelentetett *Micsoda város! Karikatúrák a 125 éves Budapestről* című képeskönyv is.

VI. Adattárak, lexikonok

Kremmer Dezső már a gyűjtemény alapításakor, 1913 októberében megjelent tanulmányában fontosnak tartotta egy, a város történetét bemutató „gyűjteményes munka” megírását. „Olyan városi lexikonra gondolunk, amelyben minden fővárosi polgár megtalálná a feleletet az őt érdeklő városi kérdésekre”.¹⁰ A Budapest lexikon tervét Zoltán József 1955-ben megjelent írása¹¹ vetette fel, de csupán 1973-ban, a városegysítés 100. évfordulóján jelent meg az első „igazi” Budapest lexikon Berza Lászlónak, a Budapest Gyűjtemény akkori vezetőjének főszerkesztésében (húsz év után 1993-ban pedig ennek a bővített és átdolgozott kiadása). Ma már egyre több városrész, kerület jelenteti meg önálló lexikonát. Ezek sorát gazdagítja az 1999-ben megjelent *Zuglói lexikon*, melyet gyűjteményünk egyik munkatársa, Fodor Béla szerkesztett.

A város életének gyors változásai azonban újabb Budapest lexikon megjelenését sürgetik. Távlati terveink között szerepel, hogy a várostörténeti adatbázisra és a várostörténeti e-archívumra (is) alapozva elkészítsük a Budapest lexikon új, multimédiás CD-ROM-mal kiegészített kiadását, amelyben valamennyi szócikkhez kapcsoljuk a legmegfelelőbb irodalmi hivatkozás full-text változatát, fényképeket, mozgóképeket, hanganyagot is.

VII. Tanulmánykötetek, konferenciákhoz kapcsolódó kiadványok

Budapest történetével kapcsolatos munkássága kapcsán elsőként Kelényi B. Ottót kell kiemelnünk, aki a bibliográfiák szerkesztése mellett számos tanulmányt írt Buda és Pest korai történetéről. Zoltán Józsefnek, a Budapest Gyűjtemény egyik korán elhunyt vezetőjének neve bár több bibliográfiához kapcsolható, ám tudo-

mányos munkássága elsősorban a barokk és reformkori Pest-Buda társadalmának, népi szórakozásainak bemutatásával vált ismertté (ez utóbbi mű a főváros néprajzi pályázatán 1959-ben nagydíjat nyert).

Faragó Tamás szerkesztésében 1988-ban jelent meg a *Pest-budai árvíz 1838* című gyűjteményes kötet a *Fejezetek Budapest múltjából* sorozatban, amelyben levéltárosok, történészek elemezik a reformkori katasztrófa társadalmi és gazdasági hatását. A tanulmányokhoz részletes bibliográfia és kronológia is társul.

Az utóbbi években a Budapest Gyűjtemény több konferenciát is rendezett. A *Félhold és kereszt* című törökkori kiállítás alkalmával sorra került tudományos konferencia előadásait magyar és török nyelven, illusztrált kötetben adtuk közre. A 2002 októberében megtartott *A város könyvtárnoka: Konferencia Szabó Ervin születésének 125. évfordulója alkalmából* című tudományos tanácskozás a századelő kulturális életének és várospolitikájának történeti vonatkozású tanulmányait tartalmazza.

VIII. Napjaink kihívásai

Terveink formálásakor mindenképpen figyelembe kell vennünk a használói igények utóbbi években történt változásait. Változott a közönség összetétele: szembeötlő a diákság arányának növekedése (hasonló tendenciákat regisztrált a helyismereti könyvtárakban, 1998-ban végzett felmérés is¹²), a média egyre erőteljesebb érdeklődése, nőtt a piaci szereplők részéről történt megkeresések száma. Megváltozott a használat módja is, használóink nagy része a hosszás kutatás helyett a gyors és célirányos információszerzést helyezi előtérbe. Egyre gyakoribb a dokumentum és információ közvetlen, elsősorban digitális változatban történő szolgáltatása iránti igény, valamint az üzleti célú felhasználás.

Tapasztalataink alapján ma elsődendő feladatnak látszik részt venni abban a széles körű digitalizálási munkában, amely egyrészt a nagy érdeklődésre számot tartó, ám muzeális jellegük miatt nehézkesen hozzáférhető kiadványokra terjed ki; másrészt azokra, amelyeknél a hordozóváltás szinte az egyetlen esély az információtartalom megőrzésére. A könyvtár digitalizálási programjának keretében tervezzük a kismennyiségű-gyűjteményünk 1848–1849-es anyagának (kb. kétezer kétnyelvű falragasz) teljes feldolgozását, a mintegy negyvenezer darabos és a pusztulás szélén álló háború előtti sajtókivágat-gyűjteményt, folytatjuk a fényképek, a metszetrégi-ségek, adattárak digitalizálását.

A nemzeti kulturális örökség elektronikus hordozókra történő átmentése idő- és munkaigényes feladat, csupán pályázati támogatásokkal és más intézményekkel, (múzeumokkal, levéltárakkal, kerületi helytörténeti gyűjteményekkel) együttműködve, illetve a nemzeti projektek (NDA, SULINET) keretében valósítható meg.

A bibliográfiai munkában legfontosabb célkitűzésünk, hogy korábbi adatbázisaink anyaga – amely az 1950 és 2004 között megjelent Budapest történetével kapcsolatos műveket, cikkeket, tanulmányokat tartalmazza – teljes terjedelmében egy interneten elérhető adatbázisban álljon rendelkezésre. A kurrens feltáró munka hamarosan a Corvina rendszerben folytatódik, így lehetővé válik a más rendszerekhez történő kapcsolódás, közös tárgyszóképzlet (OSZK TEZAUROSZ/KÖZTAURUSZ) használata.

Az MNB IKR és számos más szakbibliográfia hiányát mi is érezzük a napi feldolgozó munkában. A budapesti vonatkozású anyagnak jelenleg csupán egy részét tudjuk igényesen feltárni, sok fontos tanulmányra csak hosszú keresgélés után bukkanunk rá, sokszor csak hivatkozásokban, lábjegyzetekben. Többek között ezért tartanánk fontosnak az előrelépést a közös cikkadatbázisról szóló elképzelések megvitatásában, amelyben az elsősorban a Budapestre fókuszáló történeti és városépítési folyóiratok, évkönyvek feldolgozásával vennénk részt.

A bibliográfiai és digitalizálási együttműködést az évenkénti helytörténeti konferenciákon a kollégák már régen sürgetik, s ezt vetette fel a Könyv, Könyvtár, Könyvtáros hasábjain közelmúltban megjelent tanulmány¹³ is. Az előzőekben bemutatott kiadványok, publikus adatbázisok, elektronikus dokumentumok sorát gyarapító újabb terveink megvalósításában nyitottak vagyunk a közgyűteményi kooperációkban vagy nemzeti örökségvédelmi projektumokban való részvétellel. A könyvtári kiadvány fogalmát ugyanis az új informatikai térben a korábbinál jóval szélesebbnek tekintjük, akár a közreadott anyagra, akár a kiadásban közreműködők körére, akár a célközönségre gondolunk.

JEGYZETEK

- 1 Berza László: Várostörténeti források föltárása a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár Budapest-gyűjteményében. = *Tanulmányok. Budapest múltjából*, 22. 1988. 567–581. p.
- 2 Csomor Tibor: Budapest helytörténetének bibliográfiai műhelye. = *Könyvtári Figyelő*, 36. 1990. 5/6. 550–563. p.
- 3 [Berza László]: Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár Budapest Gyűjteménye. = Intézményi adattárak. Berza László, szerk.: Könyvtárak. Bp.: OSZK KMK, 1981. 24–34. p.
- 4 http://www.fszek.hu/konyvtaraink/kozponti_konyvtar/budapest_gyujtemeny/kiadvanyok
- 5 Budapest történetének bibliográfiája 1950–1980. Sántháné Antal Sára, főszerk. Bp. Arcanum, CD-ROM, 2000. A FSZEK adatbázisai CD-ROM-on. Budapest történetének bibliográfiája 1950–1983. 2001.; http://www.fszek.hu/konyvtaraink/kozponti_konyvtar/budapest_gyujtemeny/adatbazisok
- 6 Kelényi B. Ottó: A Fővárosi Könyvtár Budapest Gyűjteménye a városkutatás szolgálatában 2. r. = *Könyvtári Szemle*, 1934. 52. p.
- 7 Zoltán József: A Budapest története bibliográfiájának tervezete. = *FSZEK évkönyv*, 1949–1954. 4. 1955. 108–113. p.
- 8 Budapest történetének bibliográfiája 1950–1980. Sántháné Antal Sára, főszerk. Bp. Arcanum, CD-ROM, 2000.
- 9 http://www.fszek.hu/konyvtaraink/kozponti_konyvtar/budapest_gyujtemeny/adatbazisok
- 10 Kremmer Dezső: Egy budapesti lexikon tervezete. = *Könyvtári Szemle*, 1913. 1. 69–71. p.
- 11 Zoltán József: Legnagyobb helyismereti gyűjteményünkről. = *Könyvtáros*, 10. 1961. 1. 17. p.
- 12 Gáncsné Nagy Erzsébet: Kérdőíves felmérés a megyei és városi könyvtárak helyismereti munkájáról 1998 decemberében. = *Könyv, Könyvtár, Könyvtáros*, 2000. 1. 23–28. p.
- 13 Mezey László Miklós–Vajda Kornél: A hazai helyismereti munka néhány időszerű kérdése. = *Könyv, Könyvtár, Könyvtáros*, 2004. 4. 3–11. p.

Ködképek egy könyvtáros múltjából (6)

Egy lepusztult ház tüzetes leírása

Aki az OSZK főépületében, a Nemzeti Múzeumban székelő terekben dolgozott (a '80-as évek derekáig), annak különös lelki viszonya volt – megvallottan, megvallatlanul – a nemzeti könyvtár sok-sok más telephelyű részlegével. Én az '50-es évek végén, a '60-as esztendőök elején rendszeresen jártam át hivatalos ügyekben „Pollack”-ba, de a Múzeum utca 3-ról csak arra emlékszem ebből az időből, hogy ott volt a Keresztury Dezső vezette Színháztörténeti Osztály – ahol „Dezső bácsi” szép, őszülő sörényét hátravetve ült a félhomályos irodájában, az előtérben, sötétbarna íróasztalánál, sok-sok színi plakáttal körülvéve a drága Monori Lolli avagy a figyelmes Hankiss Elemér mindig szívélyesen fogadott –, meg hogy a 'géhá'-ba oda kellett átmenni a felső emeletre. Ezt a centrális részleget Pálinkás úr (bocs' az idioszinkráziáért: elvtárs) vezette, de kedvesen bánt az emberrel a jó és szép Rakovszky Éva, és tüzetesen intézte az ember munka- és bérügyi dolgait a drága emlékű Hernádi Dénes (aki méneskari tiszt volt, majd kitelepített, és altiszti szerepkörből küzdötte fel magát az íróasztali munkáig). No meg az sem volt mindegy, hogy a Raffaello-madonnákat idéző, szép, hosszú hajú S. Zsóka is akkoriban ott dolgozott a földszinten, sőt, az ő hallgatag, bájos alakját már csak megpillantani, mosolyában elgyönyörködni – rajongással vegyes élményt ígért sokaknak.

Mint „ködképi” emlékezéseimben korábban már említettem, több éves – szinte árulás-gyanús! – munkahelyi kanyar után a '60-as évek alkonyulatakora az OSZK-nak ebbe az épületébe 'zupáltam be' újra. Nevezetesen a nemzeti könyvtár Könyvtártudományi és Módszertani Központjába. Sokemeletes „business center” emelkedik most ott a Múzeum-kert és a Baross utca között, rátartian csillogtatva a Kálvin térre eső üveghomlokzatát – ennek baloldali, hátsó traktusa emelkedik a könyvtár hajdani (mellék)épületének helyén. Tán nem is a magam, de a korszak művelődéstörténetének adalékeként – bizonyos korábbiak ismétlését is vállalva – megpróbálom egy 'szinoptikus', több idősíkot egymásba csúsztató emlékezés formájában megidézni ezt a házat, sorsom, hivatásom, mindennapi munkám eme, ma már fantomszerűen felrémlő helyszínét.

* * *

Mohamedán vallású és a jog szerint is több feleséget tartó különös bég, mágnás és vivő – Freistättler Jenő – palotája volt egykor ez az 1870-es években felhúzott, a Múzeum utca elején álló historizáló gipsz-díszekkel ékesített, háromemeletes

épület. (Ennek a homlokzatát kényszerült a mai építető újra elkészíteni – emögött azonban modern épületszerkezet van; amit ma látni, az egy „Potemkin-fal” képe.) A nemzeti könyvtár – pontosabban a magyar állam – valamikor a '40-es évek végén, az '50-esek elején jutott az épület birtokába. Ebben a házban helyezkedett el a földszinten, az első és a második emelet egy részén a KMK, a másodikon a színházi gyűjtemény, a harmadikon a gazdasági hivatal meg a bibliográfiai osztály. Mint ahogy ez a korabeli városépítészetben ismert gyakorlat volt, a háznak volt egy első, „úri”, palotaszerű része (erkélyekkel), és volt a sötét, függőfolyosós belső rész – egykor a földszinten, bizonyára fénytelen, rossz cselédlakásokkal. A szocializmus felettébb nagy egyenlősítő volt, így összemosta e traktusok közötti különbségeket – ócska és diszkomfortos lett az egész. Mivel a mellette lévő épületet a háború alatt lebombázták, az építmény rúd tűzfalaival, mintegy a fenekével fordult a térre, de hát ez fel se tűnt nagyon a sok foghíj mellett, ide legalább hirdetményeket lehetett rakni. Udvara rosszul volt megvilágítva, és ott egypár civil bérlakás is „lappangott”. Volt idő, '58–59 táján, amikor ide, e szürke-matt, lepusztult udvarra tolt a délutánonként a Vácról szabadult Tóth Bálint, a költő (Keresztury kijárt engedélye alapján, mivel Bálint akkor a tér sarkán árult könyveket) a lelakatolt, gurulós, fedeles könyveskocsiját. Az épület vedlett homlokzata mögött azonban a lépcsőház és pár emeleti szintér anakronisztikusan őrzött még valamit egy egészen más kor eleganciájából és ízléséből. A korhadó nagy kapu, a hajdanán hintó- és kocsibejáróként szolgáló kapuszín – balján a portásfülkével –, valamint a lépcsők márvány-pádimentje meg a lépcsőkörlátok szürke pormacsák fedte fémkorlátjai a vedlettség és a rossz megvilágítás dacára mutattak még valamit a lovagi palota múltjából – egyáltalán nem egy könyvtár, holmi „hivatalos” építmény benyomását kelte.

A kapuszínből balra jutott az ember a könyvtártudományi dokumentáció szobáiba, a félemeleti fordulóból nyílt a KMK szakkönyvtára. Ha felfelé tartott, az első emeleti lépcsőfordulóban a különböző irányú ajtók és járatok között tükör fogadta a lépcsőház falán (külső látogató számára, ha fontos, hivatalos tétje volt a jöttének: utolsó alkalom egy ellenőrző, öngazító pillantásra). Ha az ember jobbra fordult, a módszertani intézet központi titkárságára ért, ahol eligazították a tétovát. Ha nem az igazgatói irodában volt dolga, hanem valami könyvtár-technológiai ügyben keresgélt, akkor a jobboldali irányban egymásba nyíló helyiségekbe ért. (Ezekben a szobákban próbálgatta délutánonként Sebő Feri – aki rövid ideig építészként szolgálta a könyvtárügyet – meg barátja, Halmos Béla a korai zeneszámaikat; itt, az egyik Múzeum-kertre néző szobában írt és telefonált évekig dinamikus Vargha Balázs, fogadta látogatóit, íróársait Fodor András). Szabályos körjárat volt ez az utcai – beüvegezett „kukszlikra” tagolt – szobasor. Az ott dolgozók rutinosan, a vidéki könyvtáros kollégák némi tétovassággal igazodtak el a katedrálüveges ajtók félhomályos labirintusában.

Ha az első emeleti lépcsőforduló tükörportáljánál az illető nem jobbra, a igazgatóság irányába fordult, hanem balra, akkor ez az irány három esélyt rejtett magában. Ha középfokú könyvtáros tanfolyamra, vizsgára, továbbképzésre, értekezletre igyekezett a kolléga, akkor a belső folyosóról nyíló nagyterembe ment. Ez a nappal is neonvilágítású terem (hajdanán, a bég és lovag-báró idejében bizonyára intim mulatságok, kisebb bálók helyszíne) lehetett mindenféle munkahelyi rendezvény és oktatási alkalom, előadás és vizsgázás színtere. Ha vaskos kérdőíveket

cipelt valaki (esetleg egy gyanúsan szakállas interjúkészítő), akkor biztos lehettél benne, hogy az az először Gerő Vera, majd Kamarás István vezette olvasásszociológiai osztályra igyekezett. Ezeket az ablak nélküli, a természetes világítást nélkülöző szobákat egy ideig ők, majd szobacserékkel a könyvtárosoktatást szervező, irányító szakemberek „lakták”. A harmadik esély az volt, hogy az említett előadótermet hátulról megkerülve az Új Könyvek szerkesztőségébe igyekezzen a személy (tudós- és íróféle recenzorok). Ez volt a körjárat, „labirintusnak” a másik ága – innen lehetett a „könyvtár-technológiai”, majd az igazgatósági szakaszokra vissza is kanyarodni – a „kukszlik” mögött elhaladva. (Erről a helyszínről, szerkesztőségi és helyismereti munkálkodásom kapcsán már esett szó.) Az első emelet hátsó – nagyjából a Baross utca irányába eső – traktusa a munkanapok déli időszakában vált fontossá: itt volt az OSZK ebédlője. A melegítőkonyhából 12-től 3-ig szálltak az illatok a intézmény különböző épületeiből idejáró dolgozói ebédlőasztalok fölé.

A Múzeum utcai épület második emelete amolyan két komponensű „vegyes-felvágottnak” hatott. A lépcsőházból balfelé a Színháztörténeti Tárbá és ugyanakkor a Bibliográfiai Osztály kurrens részlegébe is el lehetett jutni. De volt ennek az osztálynak egy másik, jobb felőli megközelítése is. Ha azonban ezen a szinten nem térülve-fordulva, hanem frontálisan vágott előre az illető, akkor egy rideg függőfolyosón át egy ideig a Tudományos és Szakkönyvtári Osztály, később meg a Hálózati (hálózatfejlesztési) részleg négy helyiségből álló szobáiba jutott be. Ez volt az én világom! – Könyvtári statisztika, könyvtárépítés, jogi ügyek, gyermekkönyvtári problematika, hátrányos helyzetű olvasók, szakszervezeti könyvtárak, normatívák, szakkönyvtári kérdések, részlegspecifikus ügyek (pl. a zenei könyvtáraké), szakfelügyeleti gubancok és „általános” közkönyvtári dolgok különböző felelősei, szakértői ültek, írtak, telefonáltak ezeknek az udvarra néző, rossz világítású szobáknak az íróasztalainál (hacsak egy-egy referens nem volt „kiszálláson”, értekezleten vagy a magas minisztériumban). Ez már a hátsó traktus (az ebédlő fölé eső) teteje volt: fölötte csak bádogtető meg a főváros – változatos felhőzetű – ege magasodott.

A harmadik szintnek alapvetően világos volt a logikája: jobbra a 'géhá'; balra a Bibliográfiai Osztály retrospektív csoportja. A magyar nemzeti könyvkiadás nagy múltjának feltárása, valamint a mindig bizonytalan, izgalommal terhes pénzügyek helyszínei. Ez utóbbiba az ember szorongva, de reményekkel teli szívvel lépett be – kissé izzadtan szorongatva a táppénzes papírját, a kifizetési bizonylatát vagy bármi egyéb munkaügyi dokumentumát. (A pénzügyi főosztálynak egy nagy intézményben mindig is olyasféle volt kulcspozíciója, ami a Pénzügyminisztériumnak a többi főhivatalhoz való viszonyához hasonlítható.)

Ennek az épületleírásnak és topográfiának az alapján aligha lehet rekonstruálni azt, ami mindig több mint a fizikum, több mint a falak, a padozatok, a mennyezetek, zűrös íróasztalok valósága. Azt a százezernyi dolgot, a munkálkodás milliónyi pillanatát, azt az esendő akármit, ami a Múzeum utca 3-ban zajlott évtizedeken át. Mert mi idézheti meg például Szentmihályi János okos szemüvegének csillogását és fanyar mosolyának emlékét, amikor a „hungarika bibliográfia” problematikájába vagy egy nagy ívű filológiai eszme-futtatásba merült? És mi hozhatná fel az idő mélyéről a filozófus Nyakó István lelkesültségét, ahogy az étteremben is – a spenótfőzelék elhűlésével mit sem törődve – a dialektikus logika geometriai

vetületeit magyarázta lankadatlanul az asztaltársainak? A barátságok, rivalizálások, gyanakvások, szerelmek, nagyrabecstülések, feszültségek és humorizálások sok-sok rejtett hálózatát, amiből az emberi közösségek textúrája alakul, hogyan is lehetne felidézni?

* * *

Hogy azért mégis némi emberi arculata legyen ennek a múltba tűnt, fantomszerű épületnek, három – amolyan helyi anekdota-féle mozzanatot felidézek...

Sallai István szeretett reggelenként a Hálózatfejlesztési Osztályra az első emeltről feljönni – a kávéját fogyasztotta el Sente Ferenc, Bereczky Lászlóné, Vargha Balázs (és mások) társaságában. A „szakma” és a „politika” kérdései körül körözött mindig ilyenkor a beszélgetés. A halála előtti időkben azonban már el-clfáradt, ha valaki túl hosszan és bonyolultan fejtette ki a véleményét – le-lehunyta az okos szemét, és néha talán még el is szunnyadt. Mint aki már unja a „fiatalok” vitáját, fontoskodásait. Akkoriban ceruzaelemekkel táplált kis kézi számológépekkel dolgoztunk, és olyan hatást keltett ezekben a pillanatokban ez a bölcs, okos ember, mint amikor az energiarudacsák kezdenek kimerülni, és a kalkulátor kijelzője kezd kihagyni olykor.

Nemcsak a szakkönyvtári kérdések, a műfordítás, de a rímek csöndes, halk és megfontolt szavú mestere volt pár évig a szobatársam. Egyik, országosan ismert igazgatókollégánk – a maga nevezetes, testes, jovialis mivoltában – egy időben gyakran tett látogatást az osztályon és konzultált Szentével. Mikor végzett és átvonult egymásba nyíló munkaszobáinkon, az utolsó teremben kezét rázott a kollégákkal, majd betette maga után ajtót és ment a függőfolyosón át a lépcsőház irányába... Munkatársunk, aki az ajtó melletti íróasztalnál foglalt helyet, egyszer az ajtócsukódást követően mosolyogva emelte fel a fejét. Kész volt az alkalmi a „kétsorossal”, a frappáns rímmel: „Atöleltek kis kacsók, aztán jött a tokacsók”...

Téli késő délután. Füst és neonvilágítás az irodai szobákban. Akkor tíz éves körüli fiam, kézen fogva a hétéves kishúgát – mivel nem találták az otthoni lakáskulcsot – elszánt képpel állítanak be a Kálvin téri irodai szobába, az osztályra. Megállnak a középső szoba ajtajában és kezitesókolomoznak zavartan. „Valami szülőt keresünk” – mondja András fiam. A „valami szülő” meglett, hiszen az én magam voltam.

* * *

Ki-ki „kulcsokat” keresett, a maga módján, nagy és kis kérdések megoldásához akkor is – mondhatjuk most már visszarévedve, humorosan bölcselkedve. Meg „valami szülőt”. Vagy meglelte vagy elvesztette (hogy aztán újra elveszítve, meglelje). Mikor hogy? Az új Kálvin téri irodapalotában – a könyvtári múltak helyén – is így lesz. Azokba az üvegfalú irodaszobákba is egyszer majd hasonló módon surrannak be az emlékezés porcícai... Így – és véglegesen másként.

Fogarassy Miklós